

Ernest Germain [= Mandel]

Teorin om ”statskapitalism”

Juni 1951

[Ur *Fourth International*, vol. 12 nr 5, september-oktober 1951]

Frågan om Sovjetunionens klasskaraktär har debatterats inom vänstern/arbetarrörelsen alltsedan Oktoberrevolutionen. En uppfattning som fick ganska stor spridning bland dem som var kritiska till revolutionens utveckling under särskilt Stalin-epoken var att Sovjet var statskapitalistiskt. En av dem som i början av 1950-talet argumenterade för den åsikten var jugoslaven Milovan Djilas. I föreliggande artikel polemiserar Mandel mot teorin om statskapitalism i Djilas' tappning. OBS dock att Djilas senare skulle ändra uppfattning – om detta se lästipsen nedan (efter artikeln).

Från slutet av 1950-talet kom därför uppfattningen att Sovjet var statskapitalistiskt att företrädas av andra ideologiska strömningar, bl a den brittiska organisationen *International Socialism* (med Tony Cliff som främsta teoretiker) och maoistiska varianter (Charles Bettelheim m fl) – se [Västerländsk marxism och Sovjetunionen](#) av Marcel van der Linden.

Martin Fahlgren

Den förhärskande uppfattningen om Ryssland idag är att där råder ”statskapitalism” och ”sovjetisk imperialism”. Den uppfattningen företräds av den härskande borgarklassen, som försöker skjuta över alla sina egna synder på den sovjetiska byråkratin – förutom den allt förlåtande ”demokratin”. Samtidigt får småborgerliga intellektuella den bästa ursäkten för att inte ”ta ställning” i den enorma klasskamp som håller på att utvecklas internationellt – när det inte handlar om att den sortens idéer tjänar till att med hull och hår gå över till det borgerliga lägret. Teorin om statskapitalism försvaras inte bara av socialdemokratin, vars teoretiker ingen tar på allvar, och betydelselösa grupper på yttersta vänsterkanten, utan också av företrädare för en ny och segerrik proletär revolution – av ledare för det jugoslaviska kommunistpartiet som Milovan Djilas och Edward Kardelj.¹

Djilas inleder sin analys med det *byråkratiska* fenomenet under proletariatets diktatur. ”Byråkratins tendens att dominera” är, enligt honom, en av övergångsperiodens lagar (sid. 65). Den uppfattningen förklarar han bara med att säga att byråkratin är starkast där produktivkrafterna är minst utvecklade och där staten under en längre period blir tvungen att ta hand om produktionsmedlen ... och spela rollen av att mobilisera småproducenter och småägande” (sid. 67).

Två skilda saker blandas uppenbart samman här. Marxismens klassiker har alltid haft uppfattningen – och i *Staten och revolutionen* behandlade Lenin de flesta av dessa åsikter förutom att han också framlade sin egen – att en *byråkratisk tendens*, att *någon form av byråkrati* skulle fortsätta att existera dagen efter den proletära revolutionen. En sådan byråkrati, ett naturligt arv från den kapitalistiska regimen, måste *omedelbart* tyglas genom införande av lagar om val av och möjlighet att avsätta alla tjänstemän och reducera deras

¹ Alla hänvisningar är hämtade från N° 1 av tidskriften *Questions du Socialisme* utgiven i Paris av Jugoslaviens informationskontor (april-maj 1951) där följande arbeten återpublicerats: *Thèmes Contemporains* av Milovan Djilas och *La Yougoslavie dans le Monde Actuel* av Kardelj.

löner till samma nivå som en genomsnittlig arbetare. ”De beväpnade arbetarna”, som Lenin sade, skulle reducera byråkraterna till rollen av ”simpla administratörer”. Byråkratin skulle upphöra genom att de administrativa uppgifterna skulle övertas av alla producenter, där var och en skulle fullgöra sitt skift. Någon tendens att byråkratin skulle komma att *bli dominerande* var inget som vare sig Marx, Engels eller Lenin förutsåg.

Ursprunget till sovjetbyråkratins makt

Frågan blir helt klart mer komplicerad av de praktiska erfarenheterna som sådana i Sovjetunionen och Jugoslavien, dvs i ekonomiskt *utvecklade arbetarstater* som är isolerade mitt i en fientlig kapitalistisk omvärld. Då uppstår inte bara frågan om att vissa företeelser av kapitalistiskt ursprung kan *överleva*, utan också om en mäktig utveckling av en *ny* byråkrati vars materiella orsaker måste klarläggas.

Så länge produktivkrafternas utvecklingsnivå inte gör det möjligt att tillgodose människans elementära behov, kommer ”den individuella kampen för tillvaron”, som Engels formulerade det i *Anti-Dühring*, att fortsätta att dominera vardagslivet. På grund av detta kommer individuell konsumtion och socialistisk ackumulation att hamna i konflikt med varandra, medan tendensen till primitiv ackumulation med nödvändighet sipprar fram ”i alla den planerade ekonomins porer” (Trotskij). Under sådana förhållanden blir det *på lång sikt* oundvikligt att det uppstår en *skiljedomare*, någon som *reglerar* fördelningen av otillräckliga ransoner, i form av en byråkrat som avgör de tusentals dagliga konflikterna mellan bönder och arbetare, producenten och administratören, konsumenten och den som har hand om distributionen. Denne skiljedomare, med enorm makt till sitt förfogande, kommer framför allt – i en situation av utbredd knapphet – att tendera att själv tillskansa sig de bästa munsbitarna. *På lång sikt* blir det också oundvikligt att ett proletariat som utgör en begränsad minoritet av samhället, och som självt är underkastat samma nödens tyranni, kommer att förlora kontrollen över dessa byråkrater och själv i sin tur hamna under dess kontroll. Det är omöjligt för en klass som har otillräckligt med livsmedel och kläder att kontinuerligt under någon längre tid ägna sig åt politisk aktivitet på högsta nivå – och det är bara genom den sortens aktivitet som de ”beväpnade arbetarna” permanent kommer att kunna kontrollera byråkratin.

Redan 1845 skrev Marx i *Den tyska ideologin* att en ”stor ökning av produktionskrafterna ... en absolut nödvändig praktisk förutsättning [för en socialistisk ekonomi] därigenom att utan den skulle bara *fattigdomen* bli allmän... [därmed] skulle också striden om det nödvändigaste upprepas och all gammal skit återupprättas”.

Mensjevikerna baserade sig på denna allmänna sanning, i allmänhet accepterad av alla marxister, när de anklagade bolsjevikerna för *utopism* när de ville ta makten i Ryssland 1917. Vad var Lenins svar i pamfletten *Kommer bolsjevikerna att behålla makten?* Det främsta syftet med den ryska revolutionen är att utlösa en proletär revolution i de utvecklade länderna i Västeuropa. Ett samgående mellan den ryska revolutionen och en segerrik revolution i dessa länder skulle förse Ryssland med den materiella bas som är oundgänglig för att bygga en socialistisk ekonomi och för att upprätthålla och utveckla arbetarstaten. I annat fall skulle staten duka under för inre och yttre kapitalistiska krafter. Detta var det enda perspektiv alla bolsjeviker *hade för ögonen* under den period som omedelbart föregick och följde på Oktoberrevolutionen.

Att den första revolutionära vågen efter kriget upphörde 1921 tvingade bolsjevikerna att omvärdera situationen. Sovjetryssland, som förblev isolerat mitt i en fientlig kapitalistisk värld och saknade de materiella förutsättningarna för att kunna bygga en socialistisk ekonomi, tvingades nu utarbeta en ny strategi för att kunna ”hålla ut” längre i denna oförutsedda situation, tills världsrevolutionen kunde komma till undsättning. Lenin övergick helt korrekt

till NEP (den nya ekonomiska politiken) som bästa sättet att kunna uppnå detta mål. Men på samma gång såg han klart och med oro på hur byråkratin dagligen växte i landet, en fråga han skulle ägna resten av sitt liv åt.

Att *byråkratin* skulle växa var oundvikligt under rådande förhållanden. Var dess *seger* också oundvikligt? Att anse det är att isolera Ryssland från den övriga världen. I Tyskland inträffade en allvarlig revolutionär kris 1923. I Storbritannien inträffade en generalstrejk 1926, vilket banade väg för stora revolutionära utsikter i det landet. Och framför allt skedde en stor och oerhört lovande revolution i Kina 1925-27. Om en av dessa revolutioner segrat skulle det fullständigt ha vänt upp och ner på styrkeförhållandena mellan byråkratin och proletariatet i Sovjetunionen. När den trotskistiska vänsteroppositionen mellan 1923 och 1927 kämpade om ledningen för landet och partiet där handlade det inte om någon ”platonisk kamp mot byråkratin”, utan från 1923 lade man fram en rad *konkreta* politiska och ekonomiska förslag och en internationell strategi, som skulle ge kampen mot byråkratin en fast grund genom att ge proletariatet ökade möjligheter till politisk aktivitet. De åtgärder för industriell planering som vänsteroppositionen förde fram 1923 syftade till att omedelbart höja proletariatets levnadsstandard utan vilket det var fåfängt att tänka sig någon höjning av den politiska aktiviteten hos de massor som var uttröttade av sex år av uppoffringar.

Men om den ryska revolutionen *fortsatte att vara isolerad* kunde inte någon ändring av det ryska kommunistpartiets politiska inriktning hindra att byråkratin segrade *på lång sikt*. Frågan står inte annorlunda för Jugoslavien eller något annat utvecklat land där revolutionen segrar. Att partiledningen erkänner hotet om byråkratisering är ett stort steg framåt och underlättar kampen mot den. Men dessutom måste den materiella orsaken till detta hot erkännas. Inga som helst åtgärder räcker i sig för att betvinga detta hot *på lång sikt*.² Det kan bara ske genom att revolutionen fortsätter till de utvecklade industriländerna. Därför har vi, samtidigt som vi välkomnar de åtgärder för att bekämpa byråkratiseringen som det jugoslaviska kommunistpartiet vidtagit sedan 1950, från första början slagit fast att bara en internationell spridning av revolutionen på såväl det ekonomiska som det samhälleliga området kan svara för det avgörande slaget mot byråkratin. Ekonomiskt skulle det göra det möjligt att tillgodose de grundläggande behoven i samhället och därmed undanröja ”den individuella kampen för tillvaron” (dessvärre lika förhärskande i dagens Jugoslavien som i Ryssland) och som medför att ”all gammal skit återupprättas”. Samhälleligt skulle det överföra kontrollen av funktionärerna till ”beväpnade arbetare” i ett utvecklat land och ge andrum under en övergångsperiod åt proletära styrkor, som trötts ut av årtal av uppoffringar och ge dem möjlighet att avancera med fördubblad revolutionär energi. Det är utopiskt är att tro att dåligt undernärda arbetare på ett effektivt sätt skulle kunna *leda* ekonomin under *någon längre tidsperiod* utan att först försöka förbättra deras enskilda livssituation. Heroism duger till stordåd, men inte oavbrutet i flera år.

Från statligt ägande till statskapitalism

I stället för att undersöka sådana *verkliga* problem som den materiella grunden för byråkratin, i stället för att *konkret* analysera historien bakom byråkratin, väljer Djilas att ägna sig åt en förvirrad analys av ”den motsägelsefulla utvecklingen av proletariatets diktatur” som bjuder oss inte på få överraskningar:

Den samhälleliga skillnaden mellan statskapitalism och socialism utgörs i början ... inte bara av skillnaderna i deras utveckling (under socialismen, fram mot kommunismens fullständiga seger och statens bortdöende; under kapitalismen att bibehålla kapitalistiska förhållanden och ”ge evigt liv” åt

² ”Sovjetapparaten är i ord tillgänglig för alla arbetande, men i verkligheten är detta som vi alla vet långt ifrån fallet. Och detta beror inte alls på att lagarna skulle lägga hinder i vägen... Våra lagar gynnar tvärtom detta. Men det räcker inte enbart med lagar.” (Lenin, *Rapport om partiprogrammet till Rysslands kommunistiska partis (bolsjevikerna) 8:e kongress* den 19 mars 1919).

staten). Inte heller är det skillnaden i deras omsorg om de arbetande massorna, eller någon skillnad som beror på införandet av ett annat lönesystem, av ett socialistiskt; den består av själva begreppet ägarskap dess innersta natur. Den första formen av socialistiskt ägarskap är, med nödvändighet, i början statligt ägande som åtföljs av motsvarande socialistiska förhållanden (hur otillräckligt utvecklade de än må vara). I själva verket kan hela frågan reduceras till statens själva karaktär, där den ena är borgerlig och den andra proletär; där den första inriktar sig på att stärka de byråkratiska krafterna och statskapitalismen medan den andra lägger vikten vid de direkta producenternas roll och att avskaffa statens roll i ekonomin. Samhället som helhet måste producera ett överskott för att kunna stärkas och gå framåt ... Och vem är det som tillskansar sig och fördelar mervärdet under statskapitalismen å ena sidan och under den tidiga fasen av socialismen å den andra, då staten fortfarande har en autonom roll? I båda fallen är det staten. Men här finns också betydande skillnader beroende på tidigare utveckling: statskapitalismen fördelar detta mervärde till byråkraterna i form av höga löner och privilegier och använder det för att stärka olika företag och kapitalismen i dess helhet, medan en socialistisk stat använder det för att bygga socialism och avlöna arbetare och tjänstemän på ett likvärdigt sätt ... (sid. 19-20)

Man har svårt att tro sina ögon! Först påstås det att skillnaden mellan statskapitalism och ”socialismens första fas” *inte bara består* av deras olika utvecklingstendenser och tio rader längre fram ”reduceras” hela frågan till just dessa tendenser! Först får vi veta att skillnaden mellan statskapitalism och övergångssamhället *inte enbart beror på* olika avlöningssystem (”skillnaden i omsorg om arbetarna”) och tjugo rader längre fram förklaras hela frågan med just den skillnaden! Skillnaden mellan kapitalistisk och socialistisk ackumulation förklaras helt och hållet utifrån privilegier för att avslutas med den storartade tautologin att ”statskapitalism befämjar kapitalism” medan en socialistisk stat ”bygger socialismen”. På detta sätt sluts cirkeln genom att *förutsätta* det som ska bevisas. Denna form av logik har hittills varit förbehållet teologer som är ute efter att bevisa sambandet mellan Gud och treenigheten. ”Statskapitalismens” plötsliga uppenbarelse under proletarietets diktatur är ett lika stort mysterium som den obefläckade avelsen.

Medan Djilas *saltomortaler* i sitt tänkande inte förmår ge någon materiell förklaring till statskapitalismen³ har hans tänkande ändå en solid ”materiell bas” på egen hand. Djilas måste inte bara bevisa att det *råder* statskapitalism i Sovjetunionen han måste också bevisa att det *inte* råder statskapitalism i Jugoslavien. Olyckligtvis för hans del är att den Kominform-inriktade fraktionen i det jugoslaviska kommunistpartiet i själva verket har definierat Jugoslaviens samhälleliga karaktär som statskapitalistisk och bemöttes – framför allt av Kidrič – med tunga argument. (Se Kidričs rapport till det jugoslaviska partiets femte kongress och hans artiklar i N° 2 av dess teoretiska tidskrift 1947). Detta är orsaken till att Djilas till sist blir tvungen att återföra det hela till frågan om statens bortdöende.⁴ Och detta statens bortdöende måste först och främst *börja på det ekonomiska planet*. Det är vad som gör det möjligt för honom att helt och hållet basera skillnaden i samhällelig karaktär mellan Sovjetunionen och Jugoslavien på den lag om arbetarråd som infördes i Jugoslavien i mars 1950.

³ I Jugoslavien var de byråkratiska tendenserna starka mellan 1945 och 1949 och visade inga tecken alls på att vara på väg att försvinna, ens enligt Djilas uppfattning. Varför fanns vid den tiden ingen statskapitalism i Jugoslavien? På grund av att den första fasen, den fas då statligt ägande är nödvändigt och progressivt, ännu inte hade avslutats, är Djilas svar. Men vad är det objektiva kriteriet för att avgöra att det andra stadiet är avslutat? Produktivkrafternas utveckling, säger Djilas. Men i Sovjetunionen fortsätter produktivkrafterna att utvecklas. Varför råder då ”statskapitalism” i Sovjetunionen? ”På grund av att staten inte håller på att dö bort ...”

⁴ Vi noterar i förbigående att Djilas i det tysta antar att samma statsapparat kan ändra samhällelig karaktär bara till följd av dess ”evolutionära tendens”. Han verkar inte hysa minsta misstanke om att förändringen från ”socialism” (i själva verket från arbetarstat) till (stats)kapitalism innebär en samhällelig kontrarevolution som fordrar total omvälvning av både statsstruktur och produktionssätt.

Statens bortdöende

För att staten ska dö bort på det ekonomiska planet krävs följande:

1. ”Till dessa förutsättningar hör den allmänna läs- och skrivkunnigheten, som redan genomförts i flera av de mest avancerade kapitalistiska länderna, vidare ’utbildning och disciplinering’ av miljoner arbetare genom den väldiga, komplicerade, församhälleligade [produktions-]apparaten ... Under dessa *ekonomiska* förutsättningar (Lenins kursiv.) är det fullkomligt möjligt att sedan kapitalisterna och ämbetsmännen störtats ... ersätta dem med beväpnade arbetare, med det allmänt beväpnade folket, när det gäller *kontroll* över produktion och fördelning och *registrering* av arbete och produkter.” (Lenin, [Stat och revolution](#)) De förutsättningarna fanns inte i Sovjetunionen vare sig 1917 eller 1927 och börjar först idag att uppstå. Och detta är långt ifrån fallet i Jugoslavien.
2. Tendensen till primitiv ackumulation upphör. Dvs en ekonomisk utvecklingsnivå, där den ekonomiska situationen *automatiskt* gynnar stabiliseringen av kollektivt ägande och planering och inte upplösning och anarki. En sådan utvecklingsnivå har ännu idag inte uppnåtts i Sovjetunionen, och än mindre i Jugoslavien, och kommer förmodligen inte att uppnås i något land utan att socialismen segrat i internationell skala. ”Hos oss”, sade Lenin ”har byråkratin en annan ekonomisk rot: småproducenternas splittring och avskildhet, deras fattigdom och bristande kultur, de dåliga vägförhållandena, analfabetismen, frånvaron av *omsättning* mellan jordbruket och industrin, frånvaron av förbindelse och växelverkan mellan dem.” ([Om naturskatten](#) (1921) Så ser det ut i Jugoslavien också, precis som i alla utvecklade länder efter proletariatets seger. Det innebär att en lång tid *efter* att staten börjat dö bort i frågor som gäller repression, rättsväsende, utbildning, osv kommer den att fortsätta att inneha en ledande roll på det ekonomiska planet. Än idag består kollektiv egendom och planering i Sovjetunionen bara på grund av statens tvång. Produktivkrafternas nuvarande utvecklingsnivå där har inte konsoliderat denna ekonomiska bas. Tvärtom reproducerar de fortfarande hela tiden tendenser till individuellt berikande.

Statens bortdöende, i ordets sanna bemärkelse, blir möjligt först när det inte längre finns några antagonistiska klasser i samhället. Det i sin tur kräver slut på konflikten mellan stad och land. Stalinistiska teoretikers påstående att motsättningen mellan arbetarklass och bönder har försvunnit i Sovjetunionen motsägs av den dagliga ekonomiska verkligheten. I Jugoslavien är denna motsättning mellan proletariat och bönder än mer påtaglig eftersom privat ägande av jorden fortsätter. Inledningen av hungersnöd i fjol kännetecknades av ökning av ren spekulation och primitiv ackumulation från vissa skikt bland bönderna. Bara statens ingripande kunde i någon mån skydda arbetarna från trycket från de giriga. Statens samhälleliga karaktär framgår tydligt av detta ingripande och alla ärliga revolutionärer kan endast applådera det tvång som krävdes för att bekämpa plundrarna. Men det var inte precis något bevis för att staten höll på att ”dö bort”.

Djilas citerar ett långt stycke från *Staten och revolutionen* där Lenin säger att en arbetarstat är en stat som ”inte längre är någon stat” i ordets egentliga bemärkelse. ”Därmed börjar arbetarstaten omedelbart att dö bort” är Djilas slutsats. Han hade gjort klokt i att läsa hela detta kapitel mer uppmärksamt.

”Men när folkets majoritet *själv* undertrycker sina förtryckare, *behövs inte längre* någon ”speciell makt” för att undertrycka! I denna mening börjar staten att *dö bort*.” Det är ordagrant vad Lenin skrev.

Med andra ord sker statens bortdöende inte genom ekonomiska åtgärder, utan genom att *den stående armén och den organiserade polismakten ersätts, dvs en grupp av funktionärer helt*

åtskilda från folket. I det avseendet håller dock den jugoslaviska staten alls inte på att dö bort. Tvärtom är Djilas tvungen att avsluta sitt verk om statens bortdöende med en lovsång till UDBA, den jugoslaviska hemliga polisen, ”en specialstyrka för undertryckande” om det någonsin funnits en. Vi ifrågasätter inte att detta UDBA svarat för viktiga insatser i kampen mot den borgerliga kontrarevolutionen och mot anhängarna till Kominform. Likväl är dess existens, precis som tjeckan i Ryssland, inte något tecken på styrka utan på revolutionens svaghet. Det visar att, under vissa omständigheter då proletariatet utgör en alltför liten del av hela folket, är det fortfarande möjligt för ”beväpnade folket” att utöva våldsmakten och att styrkor avskilda från folket för att sköta undertryckandet fortfarande behövs. Bara småborgerliga moralister kan finna detta något värt att ”fördöma” i såväl den ryska som den jugoslaviska revolutionen. Men ändå har vi under sådana förhållanden rätt att säga: var vänlig sluta prata om statens bortdöende.

Det står klart att Djilas på det ekonomiska området blandar samman utvecklingen av *socialistisk demokrati* med statens bortdöende trots att till och med det han citerar av Lenin utgör en påminnelse om att demokratin *bara är en specifik statsform*. Lagen om arbetarråd innebär att förvaltningen av fabriker håller på att ”demokratiseras”. Istället för att utövas av *utsedda tjänstemän börjar* den utövas av valda delegater för arbetarna, rent av av arbetare utsedda i ett roterande system. Det är ett betydelsefullt steg framåt som vi kraftigt applåderar. Men dessa arbetare fortsätter att utöva en *statlig funktion*. Utan staten som regulator kommer socialistisk ackumulation, precis som i alla outvecklade länder, att ske på bekostnad av bönderna och därmed bli omöjlig att förverkliga. Och om de jugoslaviska kommunisterna idag genom det förenade trycket av imperialismen och bönderna *är tvungna* att lätta på denna statliga reglering, att delvis häva prisrestriktionerna, att i viss utsträckning tillåta ”de ekonomiska lagarnas fria spel”, innebär detta bara en nödvändig eftergift åt en fiendeklass på grund av rådande omständigheter. Det skulle ha varit hederligare att säga detta, som Lenin gjorde i samband med NEP, än att tala om ”statens bortdöende på det ekonomiska planet”.⁵

Den jugoslaviske kommunisten Žarko Stilinović förklarar den senaste ”liberaliseringen av priserna” på följande vis:

Dessa förändringar av priser utomlands tvingar oss att justera våra priser på hemmaplan. I själva verket har priset på de varor vi importerar (bomull, linne, papper, text) stigit mycket mer än på dem vi exporterar (bly, läder, osv). Erfarenheten har dessutom visat oss att enhetliga priser inte gick att upprätthålla under trycket av privatägande bönder på grund av vår begränsade förmåga att producera de industrivaror som det råder hög efterfrågan på.

Framför allt har erfarenheten visat att åtgärder som framställs som ”statens bortdöende på det ekonomiska planet” i själva verket beror på trycket från fientliga klasskrafter. Erfarenheten har för övrigt också visat att teorin om att bygga ”socialismen i ett land” är en småborgerlig utopi.

Monopolkapitalismens lagar i Sovjetunionen

Som vi kunnat se klarar Djilas inte av att bevisa existensen av ”statskapitalism” i Sovjetunionen utifrån sina hänvisningar till marxismens stats- och egendomsteori. Nu återstår att tillbakavisa ett sista påstående. Det är förstås allvarligt, men Djilas är lika lite i stånd att bevisa det som de andra. Nämligen att i Sovjetunionen ”härjar lagarna om kapitalistiskt monopol ... med all sin brutalitet”. (sid. 23)

⁵ Låt oss påpeka att vissa åtgärder som jugoslaverna idag låter inrymmas under begreppet ”statens bortdöende” infördes i Ryssland redan i mitten av 1930-talet och utgjorde, utifrån tanken på socialistisk planering, ett omisskännligt steg tillbaka, även om det var oundvikligt och nödvändigt för att omedelbart kunna öka produktionen. Detta gäller ökad autonomi för lokala industrier och det separata och autonoma bokföringssystem som infördes på varje enskilt företag, osv.

De ekonomiska kategorierna ”värde, vara, pengar, ränta, osv” framträder på ett ”oförutsett” vis i Sovjetunionen. Innebär det att vi har att göra med en kapitalistisk ekonomi där? Dessa kategorier har samma innebörd i sovjetisk ekonomi *som de har i varje övergångsekonomi från kapitalism till socialism*. De ”kategorierna” går inte att ”avskaffa”. De dör bort allt eftersom en ny ekonomi uppstår med en högre utveckling av produktivkrafterna och baseras då uteslutande på tillverkning av bruksvärden för att tillgodose folkets behov – en ekonomi utan samhälleliga motsättningar. ”Bortdöendet” av dessa kategorier följer på bortdöendet av klasserna och staten. Känner Djilas till det berömda stycket i Engels *Om bostadsfrågan* där det heter att ”det arbetande folkets faktiska besittningstagande av samtliga arbetsinstrument” innebär inte ”att avskaffandet av jordägarätten är ... detsamma som avskaffandet av jordräntan, utan betyder att räntan överföres till samhället, om också i modifierad form? Förekommer inte ”kampen för absolut jordränta” i Sovjetunionen, vilket Djilas hänvisar till (sid. 26), också i Jugoslavien? Vad annars skulle tvångsleveranserna av jordbruksprodukter till staten handla om?

Det är sant att Engels tillägger att jordräntan skulle existera *i modifierad form* i övergångssamhället. Samma gäller för alla övriga ekonomiska kategorier som Djilas nämner. Värdelagen gäller också i Sovjetunionen, men inte i dess kapitalistiska form. Under kapitalismen utbyts varorna inte i proportion till den ”samhälleligt nödvändiga arbetstid som går åt för att tillverka dem”, utan i stället i proportion till den del av det totala sociala kapitalet som sätts i rörelse vid tiden för deras framställning. (Lagen om lika fördelning av profiten.) I Sovjetunionen modifieras värdelagen, alls inte reglerad av profiten, av *det avsiktliga trycket från planen*. Penningen, som under kapitalismen är ett medel för utbyte samt måttet på värde och potentiellt kapital – dvs ett sätt att erhålla den intäkt som kallas ränta – har i stor utsträckning mist denna senare funktion i Sovjetunionen. Priserna, som under kapitalismen fluktuerar i enlighet med marknadens blinda lagar, är i Sovjetunionen det främsta verktyget för ackumulering utan att därmed tappa sin djupa förankring i värdelagen.

Den kapitalistiska ekonomin är en ekonomi baserad på *profit*. Profitjakt är den enda drivkraften i allt ekonomiskt liv. Kapitalackumuleringen regleras av lagar som härstammar från denna jakt efter profit. *Lagen om profitkvotens fall* är den kapitalistiska ekonomins utvecklingslag *par excellensen*. Det är den grundläggande lag som bestämmer omvandlingen av en ekonomi med fri konkurrens till monopolkapitalism. Den lagen förklarar kapitalets rörelser i alla kapitalistiska länder till de sektorer där en oerhörd massa av ackumulerat kapital inte med all kraft tynger ned profitkvoten. Den lagen förklarar varför utvecklingen av stålindustrin i såväl Nazityskland som USA under det senaste kriget var mycket svagare än den genomsnittliga utvecklingen av industrin på det hela taget, trots krigsindustrins trängande behov.

I Sovjetunionen verkar inte denna karakteristiska lag för monopolkapitalismen alls. Kapitalackumuleringen, som regleras av planen, flödar inte från de grundläggande sektorerna till de perifera som i *alla kapitalistiska länder idag*.⁶ I stället rör den sig från de perifera sektorerna till de grundläggande. Den tunga industrins utvecklingstakt förblir större och visar ingen som helst tendens till minskning.

Eftersom monopolkapitalismen är en ekonomi styrd av profit har den i årtionden kännetecknats av oförmåga att använda tusentals uppfinningar och tekniska förbättringar, som skulle kunna medföra risken att minska värdet av enorma kapitalmassor i olika monopoliserade sektorer. Den lagen har fungerat utan inskränkningar i såväl Nazityskland som USA,

⁶ Det är orsaken till att inget utvecklat kapitalistiskt samhälle har kunnat bygga upp någon betydande tung industri, även om flera (som Argentina, Chile, Indien) har en högt utvecklad tillverkningsindustri.

trots behoven inom rustningsindustrin.⁷ Kan Djilas ge ett enda exempel på detta i den sovjetiska ekonomin?

Kapitalexporten under imperialismens epok är den direkta följderna av profitkvotens fall i metropolerna. Vi inser genast hur orimligt det vore att tala om den företeelsen beträffande Sovjetunionens ekonomi, där profiten inte alls styr. I själva verket är det enda exemplet på ”kapitalexport” som Djilas kan hitta i Sovjetunionen tveksamt, något han själv påpekar (sid. 52): nedmonteringen av tysk och japansk egendom i Sovjetunionens forna fiendeländer (Ungern, Rumänien, Bulgarien, den ockuperade zonen i Österrike, Manchuriet när det var ockuperat omedelbart efter kriget) och nedmonteringen av en mängd fabriker och transportmateriel i Östtyskland. I själva verket handlade den kritik Popovich med rätta riktade mot den sovjetiska byråkratin i sin broschyr om ”Ekonomiska relationer mellan socialistiska stater” inte alls om att Sovjetunionen ”exporterar kapital” till buffertländerna utan tvärtom att man *inte* gör det! Dessa länder, som saknar utrustning för industri och jordbruk, skulle vara mycket glada om de fick sådan av Sovjetunionen. Om de klagar beror det på att sovjetbyråkratin plundrar dem på industriell utrustning i stället för att ”exportera kapital” till dem.

Mot alla argument som bevisar att *inte en enda* av lagarna för monopolkapitalets utveckling går att tillämpa på Sovjetunionen, blir svaret ofta att Sovjetunionen utgör ett ”kapitalistiskt” land av speciell sort i dagens värld: det är ett land där ”primitiv ackumulation” fortfarande pågår, som är ”under-kapitaliserat” så att säga, medan de övriga imperialistiska länderna lider av ett överflöd på kapital. Det svaret grundas på en vulgär sammanblandning av den *fysiska massan* av kapital och dess *värde*, mellan bruksvärden och bytesvärden. ”Över-kapitaliseringen” i USA har inget alls att göra med att det där finns för många maskiner, bilar och andra varor sett utifrån de *fysiska* möjligheterna till konsumtion där. Tvärtom har miljoner amerikaner idag en inkomst som ligger under de mest blygsamma kraven på existensminimum. ”Överflöd på kapital” innebär bara att med *utgångspunkt från investeringar som ger en genomsnittlig profitkvot* är detta kapital överflödigt och letar efter vinstbringande möjligheter på andra håll. Om Sovjetunionen i morgon skulle bli ett kapitalistiskt land, och en integrerad del av den internationella kapitalistiska ekonomin, med produktivkrafter på nuvarande nivå, skulle den sk ”under-kapitaliseringen” av Sovjetunionen *vad gäller bruksvärden* (fysisk brist på maskiner, råvaror, färdigställda produkter per capita) inte på minsta sätt hindra ryskt kapital från att översvämma Kina, där en högre profitkvot vore möjlig än i Ryssland självt.

I själva verket visar just det faktum att Sovjetunionen på 25 år lyckats bygga upp en enastående industrimakt, *obehindrad av det ackumulerade kapitalet på den kapitalistiska världsmarknaden*, att vi inte har att göra med en kapitalistisk ekonomi. Ingen kapitalistisk ekonomi skulle kunna frigöra sig från trycket från detta kapital. Monopolet över utrikeshandeln, som vore otänkbart i varje kapitalistiskt land, är en av Oktoberrevolutionens främsta landvinningar och i kraft än idag. Under dess vingar kan planeringen utvecklas och Sovjetunionen är skyddad från lagarna för monopolkapitalismens utveckling, som verkar på världsmarknaden.

På grund av att kapitalistisk ekonomi är inriktad på profit leder kapitalismens inneboende motsättningar – framför allt de *oundvikliga disproportionerna* mellan olika sektorer inom produktionen – med jämna mellanrum till avbrott i *förverkligandet* av denna profit som är kapitalismens *raison d'être*. Den kapitalistiska ekonomin genomgår den spasmodiska och cykliska karaktär som den kännetecknas av, med tvära kast mellan perioder av stagnation och kris till period av tillväxt och uppsving. Denna rörelse, som präglar kapitalismen, är giltig för *hela världsmarknaden* och alla kapitalistiska länder. Inte ett enda sådant land kunde undvika

⁷ Utvecklingen av syntetisk bensin och syntetiskt gummi i USA var starkt begränsad fram till 1940 efter en överenskommelse från 1926 mellan trusterna I G Farten och Standard Oil (Wendell Berge, *Cartels: Challenge to a Free World*, 1944, sid. 210-212).

följderna av den stora krisen 1929-33. Krisen 1937-38 var kännbar i alla kapitalistiska länder, inklusive Nazityskland. ”Recessionen” i USA:s ekonomi 1949-50 ledde till en liknande situation av varierande intensitet i alla kapitalistiska länder.

Däremot följde den sovjetiska ekonomin inte alls denna cykliska kurva inom den kapitalistiska ekonomin. Som av en tillfällighet har perioderna med kapitalistiska kriser varit perioder av det mest enastående uppsving för Sovjetunionen. Det handlar inte om att, som Djilas (sid. 28), leta efter ”dold arbetslöshet” i Sovjetunionen. Vad det handlar om är detta: är den sovjetiska ekonomin drabbad av kapitalismens cykliska rörelser och som beror på fluktuationerna i den genomsnittliga profitkvoten?⁸

I Sovjetunionen har vi därmed en ytterst märklig ”kapitalistisk” ekonomi. En ekonomi som inte är vinstinriktad, inte integrerad med den internationella kapitalistiska marknaden, inte en ekonomi som drabbas av kapitalets cykliska rörelser, inte en ekonomi styrd av någon av lagarna för kapitalistisk utveckling. Och dessutom är det en ekonomi *utan någon kapitalistklass*. Tvärtom är det en ekonomi som uppstått genom ett våldsamt krossande av denna klass och de skikt av bönder i samhället, som visade tendenser att vilja bli kapitalister. Och faktum är att det då inte finns mycket kvar som kan rättfärdiga att kalla denna ekonomi ”kapitalistisk”.

Kvar finns enorma skillnader i lön mellan arbetare och byråkrater. Men de skillnaderna *inom distributionen* gör det inte alls motiverat att framställa produktionen som kapitalistisk. Vi har också en utrikespolitik som går ut på att plundra buffertstaterna och de kontrarevolutionära angreppen på det proletära Jugoslavien. Men plundring och kontrarevolutionär politik räcker inte för att bevisa ”den brutala hårdheten i monopolkapitalismens lagar”. Men visar det inte ändå att Sovjetunionen inte är något socialistiskt land? Ingen förutom stalinistiska teoretiker och agitatorer har påstått något sådant – och de tror sig själva bara halvhjärtat.

Verkliga motsättningar i Sovjetunionens ekonomi

I sitt fåfänga letande efter ”kapitalistiska motsättningar” i sovjetsamhället bortser Djilas från de verkliga motsättningarna i Sovjetunionens ekonomi. Därigenom klarar han inte av att sätta fingret på byråkraternas verkliga brott. Som alla samhällen på väg mellan kapitalism och socialism blir det ryska samhället ”måste i sig förena drag eller egenskaper hos båda dessa samhällsekonomiska formationer” (Lenin, [Ekonomi och politik under den proletära diktaturens epok](#)). Där, som Lenin framhöll, är kapitalismens och socialismens krafter involverade i en ständig kamp om makten. Från Lenins tid och fram till tvångskollektiviseringen av jordbruket fortsatte denna kamp *mellan två i grunden antagonistiska produktionsätt* att pågå i sina huvuddrag: småskalig produktion för marknaden av miljontals småbönder och produktion av stora industrier som var kollektiv egendom. Den kampen har idag avgjorts till förmån för det icke kapitalistiska produktionsättet. Detta betyder emellertid ingalunda att det inte skulle finnas kvar några kapitalistiska rester i Sovjetunionen. Tvärtom. Kampen har helt enkelt förflyttats till ett annat plan, till distributionen. Byråkratin försvarar med storartad hänsynslöshet sina privilegier på distributionens plan. Dessa privilegier, vars historiska ursprung vi skildrat tidigare, ger en borgerlig, *kapitalistisk*, karaktär åt normerna för distributionen [fördelningssättet] i Sovjet. Det ligger inget förvånande i det. Detta hade förutsetts av ingen mindre än Marx själv i ett berömt avsnitt av *Kritik av Gothaprogrammet* och, i mer allmän form, av Engels i *Anti-Dühring*:

Varje nytt produktionsätt och varje ny form för utbyte hämmas i sin begynnelse inte endast av de

⁸ Givetvis drabbas den sovjetiska ekonomin också av kriser, precis som alla icke kapitalistiska ekonomier, men det är kriser av en annan karaktär än kapitalistiska kriser: kriser för *varukvaliteten*, i arbetsproduktiviteten, produktion, osv.

gamla formerna och de mot dessa svarande politiska inrättningarna utan också av det gamla fördelningssättet. Det nya produktionssättet måste i seg kamp tillkämpa sig ett efter detsamma anpassat fördelningssätt.

Vad som *är* nytt, vad våra läromästare inte förutsåg, är att dessa ”normer för borgerlig distribution” inte tenderar att försvinna trots den oerhörda utvecklingen av produktivkrafterna liknande det som skett i Sovjetunionen, utan, tvärtom, kontinuerligt stärks, kontinuerligt skärper den *sociala ojämlikheten*. Detta beror på att staten skyddar och utvecklar privilegierna hos byråkratin, som utövar politisk makt på grundval av det givna icke kapitalistiska produktionssättet (kollektivt ägande av produktionsmedlen, planering, monopol på utrikeshandeln, osv). På grund av detta blir vad som skulle ha varit en normal utveckling, orubbligt på väg mot socialismen, en utveckling fylld av motsägelser. Produktivkrafterna fordrar alltmer jämlikhet, demokratisk förvaltning, anpassning av planen efter massornas behov. Den byråkratiska förvaltning som blockerar detta är den främsta bromsen på vägen till socialistisk utveckling. Denna broms måste avskaffas genom en *politisk revolution*. Politisk och inte social, eftersom den varken kommer att byta ut produktionssättet eller egendomsförhållandena, utan tvärtom, för första gången, trygga deras fullkommande.

När byråkratin skyddar sina enorma privilegier inskränker den inte sin klandervärda aktivitet till distributionens område. De gammalmodiga ”distributionsnormerna” inverkar i sin tur på produktionen och tillför en mängd *desorganiserande inslag* som fortsätter att tendera att störa planeringen. För att kunna försvara sina groteska privilegier är byråkratin tvungen att utestänga proletariatet från allt deltagande i förvaltningen av företagen och införa ett välde av terror och spioneri. Därmed elimineras den enda effektiva kontrollen, massornas kontroll, från planeringen. För att kunna bekämpa den enskilde byråkratens brist på ansvarskänsla är byråkratin tvungen att återgå till kontroll genom ren och skär affärsmässig bokföring.⁹

Men detta system leder inom sovjetekonomin till relationer av bilateral och kontraktsmässig karaktär mellan truster, vilket tenderar att åter ge upphov till en marknad för produktionsmedel och skapande av parallella marknader för att kunna uppfylla de planmål som planerarna satt upp helt obekymrat. Som reaktion på de mycket låga reallönerna ger detta samtidigt upphov till stölder på lägre nivå inom byråkratin, till att arbetarna ger sig av och flyttar samt till storskaligt slöseri. Detta blir följden av all deras *skadliga* ekonomiska verksamhet. Detta är den riktigt allvarliga kritiken av byråkratin. För den ger varken byråkratin äran av Dnjepostroj eller mekaniseringen av jordbruket, utan bara skulden för det bedrägeri, den ansvarslöshet och det våld som är avskryvligt på grund av det är onyttigt och hindrar marschen mot socialismen.

Djilas (sid.1) förstår inte skillnaden mellan ”mängden och karaktären av det tillägnade mervärde som en kapitalistisk trust står för å ena sidan och de formella ägarna å den andra”. ”Vanligen finns det ingen”, skriver han, ”och när så är fallet är det ofta till förfång för de formella ägarna”. Men det är nödvändigt att veta vad som avses med ”formella ägare”. Det är sant att tusentals små aktieägare har oändligt mycket mindre makt och inkomst än cheferna för enorma truster. Men det fåtal stora aktieägare som kontrollerar dessa kan, genom den mängd aktier de förfogar över, göra sig av med cheferna närhelst det passar dem. Och det inträffar mycket ofta. Bara ägande kan *stabilisera* deras position. Den enskilde sovjetiske byråkratens ställning är inte mer stabil än den hans amerikanske chefskollega har. Han kan på grund av minsta ouppmärksamhet förlora sina privilegier, som är helt och hållet knutna till

⁹ Denna viktiga förändring av den ryska ekonomin infördes efter den andra femårsplanen. Bogolepov, den sovjetiske experten på finansiella frågor, säger att det individuella bokföringssystemet i varje fabrik är grunden för planen: ”Företagen, som är statlig egendom, förvaltas som juridiskt självständiga företag. Från staten erhåller varje företag utrustning och kapital (pengar) som det får hushålla med på egen hand. Det verkar sedan självständigt med ett eget finansiellt bokföringssystem, eget bankkonto, och krediter som ofta tilldelas det, och slutligen med rätten att realisera en viss profit (*The Soviet Financial System*, 1945, sid. 8 och 9).

hans tjänsteställning och ansluta sig till de tusentals sovjetiska ”direktörer”, som fyller arbetslägren i Sibirien. Därför letar han efter alla tänkbara medel för att trygga privilegierna för sig själv och sin familj. Det kräver makt att fritt förgöra över produktionsmedlen bortom de gränser som för honom framstår som *planens tyranni*. Eftersom staten motsätter sig detta och av detta skäl förblir en arbetarstat, trots de groteska byråkratiska deformationerna, har det hittills inte förekommit något återupprättande av privat ägande av produktionsmedlen. Men det är vad varje enskild byråkrat, genom själva *logiken* i sin ställning, önskar och siktar efter.¹⁰

Den *form* av överskott som varje samhälle producerar och den *form* det tillägnas på bestäms av produktionsförhållandena. Denna djupa tankegång, som Marx bara snuddar vid i tredje bandet av *Kapitalet* i slutet av den komplicerade analysen av jordräntan, tar Djilas upp (sid. 20). Han har ingen aning om dess betydelse. Den krossar hans teori om statskapitalism från golv till tak. För vad är den *specifika formen av tillägnelse* under kapitalismen? Existerar den *formen* fortfarande i Sovjetunionen? Under kapitalismen tillägnar sig den besuttna klassen samhällets överskottsprodukt *i form av pengar* genom försäljning av varor. I Sovjetunionen är det staten som tillägnar sig överskottsprodukten *i form av varor* genom förverkligande av planen, *finansiell* bankrutt av företag (som ibland förekommer i Sovjetunionen) påverkar inte denna tillägnelse eller ackumuleringen.

Men Djilas borde ha läst hela det stycke ur *Kapitalet*, som han citerar bara början av. Resten av stycket gör det möjligt att klarare förstå att den groteska urartningen av arbetarstaten inte alls innebär någon kvalitativ förändring av dess inre sociala struktur. Marx skriver följande:

Det är alltid det direkta förhållandet mellan produktionsbetingelsernas ägare och de verkliga producenterna – ett förhållande vars tillfälliga form alltid på ett naturligt sätt motsvaras av arbetsmetoderna och därmed den samhälleliga produktiviteten på ett visst utvecklingsstadium – som avslöjar den innersta hemligheten, den förborgade grundvalen för hela samhällsbyggnaden och därmed också den motsvarande politiska formen för förhållandet mellan härskare och behärskade, kort sagt, den vid varje tillfälle existerande specifika statsformen. Detta hindrar inte att samma ekonomiska bas - till huvudbetingelserna densamma - genom otaliga, olika empiriska omständigheter, naturbetingelser, rasförhållanden, utifrån kommande historiska inflytelser o.s.v., kan *uppvisa oändliga variationer och graderingar*, som man bara kan förstå genom att analysera dessa empiriskt givna omständigheter. (*Kapitalet*, band 3, vår kursivering.)

Dessa meningar belyser frågan som om de varit direkt skrivna om den ”ryska frågan”. Den ryska ekonomin är inte längre kapitalistisk, för det är inte längre proletariatet och privata ägare till produktionsmedlen som konfronteras med varandra. *Den nya formen* av relationen mellan produktion och ackumulation (tillägnelse av överskottsprodukten) svarar mot *ett nytt stadium* i övergången mellan kapitalism och socialism. Denna huvudsakliga ekonomiska grundval, med hänsyn till samspelet mellan *yttre historiska faktorer* (den ryska revolutionens isolering) samt *naturliga förutsättningar* (Rysslands ekonomiska efterblivenhet), framträder i en av de verkligt ”oändliga” variationer av hur övergångssamhället kan te sig, plus andra som t ex skulle kunna uppstå i USA eller Storbritannien, eller rent av den mångfald vi såg i Ryssland också strax efter revolutionen. Men det förblir alltid samma ekonomiska bas *vad beträffar de huvudsakliga förutsättningarna*, så länge som inte de produktionsförhållanden som

¹⁰ 1950 gav Harvard University Press ut ett arbete av en amerikansk forskare, Harold J Herman, *Justice in Russia*. Det är av stort intresse. För i framställningen av de konflikter som sovjetiska rättsliga organ måste ta itu med framgår den motsägelsefulla karaktären hos den sovjetiska ekonomin klarare än någonsin. Det finns ett speciellt organ vid namn Gosarbitrazj för att reglera processer som sovjetiska truster och kombinat inlett mot varandra (1938 förekom 330 000 sådana processer!) eller av staten mot någon av dem. Det framgår att trusterna har börjat sälja maskiner som står tillfälligt oanvända, att de försökt sälja hela fabriker, att de efter statens ingripande försökt maskera dessa försäljningar som lån, att man skapat fiktiva kontrakt för att kunna erhålla råvaror vid sidan av planen, att de använt sig av otaliga kryphål för att slipa tillämpa prislagstiftningen, osv

karaktiserar detta samhälle har vänts upp och ner.

De ”nya” tendenserna i kapitalismen

Varje teori har sin egen logik. När Djilas blir tvungen att göra sin teori om statskapitalismen konsekvent hamnar han i en förvrängning av tendenserna till kapitalistisk utveckling, efter att först ha förfalskat Sovjetunionens.

För att kunna visa att det finns något ”nytt” i dagens kapitalism jämfört med den imperialism Lenin skildrade i sitt viktiga arbete utgår Djilas från en obevisad premis som direkt strider mot fakta: ”Överföringen av förvaltningen av ekonomin från den enskilde kapitalisten och den legale och formelle ägaren till funktionärer ... Den aggressiva och företagsamma andan lämnar kapitalisterna och övergår till funktionärer ... i vilka kapitalet kommer att förkroppsligas, eller, snarare, kampen för förverkligande av mervärdet.” (sid. 17) För honom är detta orsaken till att ”inslaget av statskapitalism fått så enorma proportioner” i kapitalistiska länder.

Verkligheten – åtminstone i typiska kapitalistiska länder som USA, Tyskland, Storbritannien, Japan, Frankrike och Italien – ser helt annorlunda ut. All historia om kapitalistiskt ägande är egentligen historien om förstörelse av egendom till förmån för en allt snävare krets av borgarklassen. Det är själva kärnan i kapitalismens underliggande tendens – att kapitalet koncentreras och centraliseras. Men den dialektiska karaktären hos denna tendens består i följande: förstörelsen av privategendom för tusentals små- och mellankapitalister sker till förmån för *monopolisternas privategendom*. De borgerliga nationaliseringarna, t ex de som skett i Storbritannien, Frankrike och Tyskland, syftar inte på minsta vis till någon tendens att förstöra *monopolisternas privategendom*. Tvärtom tenderar de att *stärka* den genom att eliminera icke profitabla sektorer. Därför blir Djilas påstående (sid. 24), att monopolen under kapitalismen ”visat en mycket stark ... tendens att *likvidera* privategendomen som sådan, så felaktigt.

Just av det skälet att *monopolkapitalismen* baseras på monopolisternas *privata* egendom finns *ingen som helst tendens* i kapitalismen till ett *enda* och *absolut* monopol. Tvärtom. Som Lenin alltid framhöll ”är det just denna förening mellan två motstridiga principer, *konkurrens* och *monopol*, som kännetecknar imperialismen och det är just detta som leder till dess bankrutt”. (*Œuvres*, fransk utg. XX, s 347) Hela historien om monopolen i USA och annorstädes är på samma gång historien om undertryckande av konkurrens och dess reproduktion i form av monopol och de sfärer som dessa krossat.

Djilas har läst Bettelheim.^{10a} Men av detta har han inte fått ut något mer än den inte alldeles övertygande statistiken om ”ökningen av antalet tjänstemän från 19,1 procent 1925 ... till 20,4 procent 1939” och skapandet av Hermann-Göring-Werke! Ingenting om en rad kapitalistiska företag som återfördes till privat ägande av nazisterna efter att staten hjälpt dem på fötter igen med offentliga medel! Inget om åtgärder av tvångskartellisering under statligt beskydd! Inget om att ”de som styrde ekonomin” och som fått regeringsmakt under nazisterna var de mäktigaste monopolisterna inom varje industrisektor! Det är sorgligt att se hur en felaktig teori också gör en oförmögen att ens kunna läsa en bok objektivt.

”När staten ingriper mer och mer i den kapitalistiska ekonomin sker det för att *stärka* monopolkapitalisternas ställning, makt, profiter och egendom. I Sovjetunionen representerar staten ”ett enda ekonomiskt monopol” inte genom att *stabilisera* eller öka monopolkapitalisternas ställning, makt eller profiter, utan efter helt enkelt ha *krossat* dem. I kapitalistiska länder har monopolisterna som klass fört staten under sin dominans till en aldrig tidigare skådad nivå. De har själva blivit staten med växande personalunion mellan statstjänstemän, generaler och

^{10a} Charles Bettelheim, radikal fransk ekonom, författare till ett viktigt analytiskt arbete om tysk ekonomi under nazitiden

storkapitalister.¹¹ I Sovjetunionen har staten krossat monopolisterna som klass, det representerar den exakta dialektiska negationen av dagens kapitaliststat.

Från sin felaktiga utgångspunkt kommer Djilas sedan fram till en del av sina ”nya” idéer om dagens kapitalism. ”De direkta gåvor” USA skänkt mindre utvecklade kapitalistiska länder framstår för honom som en ”ny form” av kapitalistisk expansion (sid. 43-45). Enligt honom är ”de (amerikanska) monopolen fientliga till denna form av verksamhet” (sid. 45) men hoppas att ändå till sist kunna återta sina superprofiter. Idén om att monopolen upplever en nedgång i profitema ligger också implicit i kommentaren (sid. 18) att monopolisterna är uppriktiga när de går till storms mot de amerikanska och brittiska regeringarnas ”socialistiska” skattepolitik, som berövat dem upp till 90 procent av deras inkomster! Men efter andra världskriget har de amerikanska bolagens nettoprofiter *efter skatt* nått en hittills aldrig skådad toppnivå. Den sortens ”socialism” är givetvis något som monopolisterna vurmar för!

Ska vi behöva påminna Djilas om att Kardelj, i sin rapport om det internationella läget till det jugoslaviska kommunistpartiets femte kongress, helt korrekt betecknade de ”direkta gåvorna” som ett sätt att *låta de amerikanska skattebetalarna finansiera amerikansk industri- och jordbruksexport?* (*The Fifth Congress of the YCP, Le Livre Yugoslav*, Paris 1949, sid. 314-315.)

Vad är det för ”nytt” i allt detta? När staten köper överskott av jordbruksprodukter, när den beställer stora ”offentliga upphandlingar” av fabriker som hotas med nedläggning, eller när den placerar rustningsorder, handlar det hela tiden om statens funktion i en epok av kapitalistisk nedgång. Nämligen *att garantera fortsatta kapitalistiska profiter på hela nationens bekostnad!* Men Djilas kan förstås inte nämna denna *verkligt* ”nya tendens” eftersom den inte riktigt bekräftar hans teori om likheterna mellan Sovjetunionen och de ”statskapitalistiska tendenserna” i länderna i väst!

Ska vi dessutom behöva påminna Djilas om att det för en affärsman inte finns någon skillnad mellan en ”direkt gåva” och ett obetalat ”lån” utan ränta? I den meningen har USA redan ”direkt skänkt” några miljarder dollar till Storbritannien, Frankrike, Belgien och Italien under och efter första världskriget. Vidare, som Kardelj så riktigt meddelade det jugoslaviska partiets femte kongress, använder sig de amerikanska imperialisterna samtidigt av dessa ”direkta gåvor” till att skaffa sig rätten att övervaka och i praktiken helt kontrollera hela ekonomin, investeringarna och utrikeshandeln, plus kolonialpolitiken, i de länder man så ”generöst bistått”. Vågar sig Djilas på att ifrågasätta dessa fakta, allmänt kända, och som den europeiska bourgeoisien så öppet beklagat sig över? Varför försvinner dess verkligt *nya fakta* så abrupt från Djilas analys?

Om vi bortser från de många motsägelser som Djilas övriga kommentarer om kapitalismens utveckling innehåller är vi framme vid hans viktigaste slutsats. Amerikansk imperialism kan tillåta sig att slå in på vägen av fredligt inträngande i konkurrenternas kolonier och kapital bara genom den rena tyngd deras billiga varor har i fri konkurrens (sid. 53). Relationerna mellan metropol och kolonier blir dessutom ”demokratiserade” i borgerlig mening (sid. 50). Mot denna utveckling, på det hela taget progressiv, står Sovjetunionen som ”inte har några möjligheter att hävda sig mot normal kapitalistisk konkurrens” och på grund av detta är tvunget att använda ”gamla” metoder av erövring och kolonialism ”med vapenmakt” (sid. 53).

¹¹ Det hypotetiska fallet med ”statskapitalism” som Engels talade om i *Anti-Dühring* är ändå motsatsen till det som existerar i Sovjetunionen, för kapitalisterna fortsätter att erhålla profit men nu i form av intäkter av statsobligationer i stället för utdelning från enskilt aktiekapital. Det skulle också kunna sägas att det i detta fall bara handlade om ett formellt och fiktivt avskaffande av privategendomen, *för privat egendom fortsätter att existera som inkomstkälla för en viss klass!*

Är inte allt detta groteskt? För bara ett år sedan, strax före Koreakriget, deklarerade ledarna för det jugoslaviska partiet och deras tidningar tusentals gånger att de koloniala folkens revolutionära kamp, deras *väpnade resningar* och nationella befrielsekrig utgjorde en viktig del av dagens verklighet. Alla dessa rörelser möter dagligen ett våld från de imperialistiska arméerna som *är växande och utan motstycke*. Var och när har de franska imperialisterna stått för så många grymma och barbariska handlingar som i Alger i maj 1945, på Madagaskar 1947 och i Vietnam under de senaste fem åren? Idag är allt detta helt borta från Djilas analys, raderat från kartan i en handvändning för att skamlöst ersättas med ”demokratisering” (i borgerlig mening!) av relationerna mellan kolonier och metropoler. Vad skulle miljontals i Indonesien, Malaya, Madagaskar, Korea som ser sina bröder torteras, brännas levande och mördas av imperialismen för ett brott som består enbart av viljan att vara fri – vad skulle alla dessa ha att säga om Djilas nya teori?

Djilas låtsas inte veta att det är just den amerikanska imperialismens *rikedomar*, den höga utvecklingsnivån på dess produktivkrafter, som omvandlat den till *den aggressiva makten par excellence* i dagens värld. Denna rikedom kolliderar direkt med *den krympande kapitalistiska världsmarknaden*, som inte bara Sovjetunionen och de ”nya demokratierna” lämnat utan också Kina – och som också en hel rad andra koloniala länder så småningom kommer att lämna genom att befria sig själva. Precis som Nazityskland, just på grund av produktivkrafternas höga utvecklingsnivå där, kvävdes inom de gränser Versaillesfördraget satt och obevekligt gick mot krig kvävdes den amerikanska imperialismen idag inom den ”halva av världen” som fortfarande är öppen för den. Amerikansk imperialism måste erövra hela världen för sitt kapital och sina varor för att kunna överleva. Men innan dess kapital och varor kan tränga in i Sovjetunionen, Östeuropa och Kina igen måste den göra slut på monopolet över utrikes-handeln, det kollektiva ägandet av produktionsmedlen och planekonomin. Det går inte genom ”fri konkurrens” utan bara med kanoner och kärnvapen. Därför förbereder sig amerikansk imperialism på krig, är tvungen att göra det på grund av de obevekliga krav dess ekonomi ställer. Det är vad som kan hittas bakom de vackra orden om ”kamp mot sovjetisk aggression”.

Djilas är ute efter det som är ”nytt” i den kapitalistiska världen efter 1935, men han misslyckas med att nämna några av de *verkligt nya* tendenser som avslöjar den otäcka fysiologin hos kapitalismen i förfall. Han säger inget om att produktivkrafterna inte längre utvecklas på global nivå, att utvecklingen i ett land eller en sektor betalas med oerhörd förstörelse i andra sektorer. Ingenting om att Marx’ gamla förutsägelse bekräftats om att produktivkrafterna kommer att omvandlas till destruktiva krafter om de inte i tid underkastades människans medvetna kontroll. Inget om den förhärskande tendensen till självfinansiering och som gjort monopolets truster i stor utsträckning oberoende av finanskapitalet och lett till en ny relation mellan dem! Inget om det karakteristiska inslaget, som nämnts tidigare, om ”regeringens garantier för kapitalisternas privata profit på bekostnad av nationen”! Inget om att krigs-ekonomi och återupprustning mer och mer kommit att bli det ”normala” uttrycket för kapitalistiskt välstånd! Inget om att tendensen till *relativ* utarmning av proletariatet sedan en tid tillbaka blivit en tendens till *absolut* utarmning – inte bara i utvecklade länder utan också i tidigare utvecklade länder som Japan, Tyskland och rent av Storbritannien!

Och framför allt, inget om den grundläggande motsättningen i dagens kapitalism: att massorna instinktivt uppfattar den nedbrytning av den borgerliga ”ordningen”, att plötsliga ekonomiska och politiska kriser gång på gång tvingar dem till revolutionär kamp, att dessa strider blivit ”normala” företeelser inte bara i efterblivna länder utan också i utvecklade som Tyskland, Frankrike, Italien, Belgien (och snart även Storbritannien). De återkommer där med jämna mellanrum och massornas instinktiva reaktion att överta fabrikena och ta makten är den förhärskande politiska verkligheten. Ja, det är den verklighet som varje tendens inom

arbetarrörelsen som inte är bakåtsträvande och konservativ måste basera hela sitt perspektiv på.

Vad menar då Djilas i detta läge med behovet av ”en förändring av program, taktik och strategi” för arbetarrörelsen (sid. 50) när ett världsläge som motsvarar de objektiva utgångspunkterna för Kommunistiska internationals första kongresser *för första gången* håller på att utvecklas? Vad menas framför allt med den märkliga kommentaren om ”det kaos, den misstro och den apati som kännetecknar proletariats vardag på vår jord” (sid. 4), när så många miljoner proletärer aldrig tidigare varit ute i daglig, revolutionär kamp mot en kapitalism i förfall?¹²

Den jugoslaviska revolutionen och teorin om statskapitalism

Djilas inledde sin analys för att upptäcka de grundläggande faktorerna bakom ytfenomenen. Tyvärr har ingen teoretiker någonsin varit så bländad av företeelsernas yttre framtoning och därmed blivit inkapabel vad som är grundläggande och väsentligt i världen av idag!

Den *teoretiska* orsaken till denna oförmåga ligger hans pragmatiska sätt att tänka. Han försöker inte komma fram till den objektiva sanningen. Hans sätt att tänka, precis som det stalinistiska sätt att tänka på som han med rätta förlöjligar av samma skäl, försöker rättfärdiga de ”praktiska” vändningarna i utrikespolitiken.¹³ Denna pragmatism förklaras i sin tur av att i brytningen med stalinismen och sökandet efter – först på ett uppriktigt och ”opartiskt” vis under den chock som insikten om stalinismens kontrarevolutionära natur ledde till – en materialistisk förklaring till den sovjetiska byråkratin har ledarna för det jugoslaviska partiet aldrig *teoretiskt* införlivat den permanenta revolutionens lärdomar, trots att de *i praktiken* tillämpade dess främsta föreskrifter. Denna brist på teoretisk förståelse har sedan påverkat deras praktik och fått den att avvika i opportunistisk riktning.

Den *sociala* orsaken till denna brist på insikt kan emellertid hittas på annat håll. Djilas teori om statskapitalism är för den jugoslaviska revolutionen vad teorin om ”socialism i ett land” var för den ryska revolutionen – ett försök till teoretiskt rättfärdigande av den *konservativa reträtten* bland ledare för en segerrik revolution. Precis som för en del inom det ledande skiktet i bolsjevikpartiet efter 1923 har försvaret av denna revolution blivit *ett självändamål* för de jugoslaviska ledarna, oavsett de konsekvenser vissa metoder och taktiken av ”självförsvar” får för den internationella arbetarrörelsen (och även för Jugoslavien). Vad vi har framför oss är därför en *nationalistisk avvikelse av småborgerligt ursprung*, vars sociala rötter i Jugoslavien mer måste sökas i dess bondekaraktär och pressen från utländska imperialister än i styrkan hos de byråkratiska tendenser som det jugoslaviska partiet bekämpar.

¹² Kardelj gick längre genom att säga att ”vi lever, i själva verket, i en period av övergång från ett samhällssystem till ett annat i ett förlopp då ekonomiska faktorer ur det nya systemet *redan vunnit seger i världen*” (*Questions Actuelles du Socialisme*, N° 1, sid. 84). Han tänkte då på produktivkrafternas höga nivå och ”statskapitalistiska” åtgärder i kapitalistiska länder! Han borde bli påmind om Lenins skarpa kommentar: ”Att en *sådan* kapitalism ”står nära” socialismen måste för proletariats verkliga representanter utgöra ett argument för att den socialistiska revolutionen är nära, aktuell och lätt genomförbar. Men det är inte alls något argument för att tolerera att denna revolution förnekas och kapitalismen skönmålas...” ([Stat och revolution](#)) Och inte heller, skulle vi kunna tillägga, för att upptäcka någon ”ny” strategi för proletariats!

¹³ Den inre logiken i teorin om statskapitalism har fått det jugoslaviska partiet att i sin dagliga verksamhet med häpnadsväckande snabbhet inta reformistiska ståndpunkter i internationella frågor. Cucchi-Magnani-rörelsen i Italien, som de gett diskret stöd till, har öppet uttalat sig för nationellt försvar mot ”utländsk aggression”. Den jugoslaviska pressen har kritiserat den kinesiska revolutionens stöd till Viet-Minh-partisanerna, medan Moša Pijade i sin pamflett ”Myten om sovjetiskt bistånd till den nationella resningen i Jugoslavien” brännmärker den sovjetiska ledningen för att inte ha gett något bistånd till partisanerna i Jugoslavien. Slutligen har den jugoslaviska tidskriften *Internationell politik* i sitt juninummer just förklarat (sid. 11) att ”reformen av valsystemet i Frankrike, vars odemokratiska karaktär inte går att förneka, ändå kan försvaras av ett tämligen övertygande skäl (!), med (majoritetspartiernas) gemensamma mål att försvara demokratin”!

Arbetarrörelsens hela historia visar att arbetarnas landvinningar på sikt inte går att *försvara* utan att de utvidgas. Det är så det nödvändiga i att revolutionen blir *permanent* kommer till uttryck i sin mest allmänna form. Men bara de som visat sig kapabla att försvara redan existerande landvinningar har rätt att tala om *utvidgning* av arbetarnas landvinningar. Fjärde internationalens inställning till den jugoslaviska frågan har därför varit konsekvent i alla de olika faser den genomgått. Det är ingen tillfällighet att Fjärde internationalen var den första strömningen inom den internationella arbetarrörelsen – och i månader den enda! – att komma till undsättning till det proletära Jugoslavien som belägrades av Kreml och dess beryktade blockad. Det var heller ingen tillfällighet att samma Fjärde international orubbligt kritiserade alla ord och gärningar av de jugoslaviska ledarna som alltsedan Koreakriget började strida mot den koloniala revolutionens intressen och därmed också mot en revolutionär omgruppering av avantgardet i metropolerna. Eftersom trotskismen under 28 år strävat efter att vid varje ny vändning i situationen underordna särintressena hos ett visst skikt, ett visst land eller parti under det internationella proletariats *allmänna intressen*, är detta ”för de officiella kretsarna i Moskva svartare och mer avskyvärt än något annat tänkbart” (Djilas, sid. 9). Vilken sorglig syn är det då inte att se dem som ännu på sin femte partikongress utpekade trotskisterna som ”fascistiska spioner” idag tala om att vår rörelse ”alltid funnits i släptåg på sovjetisk utrikespolitik” (Kardelj, sid. 94).

Djilas hävdar att sovjetbyråkratins slutsats av det som hänt i Jugoslavien är att den proletära revolutionen till sin natur inte går att kontrollera och av detta skäl är farlig för Kreml. Vi tror att denna uppfattning länge varit en av de avgörande faktorerna bakom sovjetisk utrikespolitik. Därför har vi baserat hela vår kamp mot stalinismen på att utvidga revolutionen internationellt. Det är enda sättet att sammanlänka denna kamp med vår allmänna uppgift, att bistå massorna i hela världen i kampen för att störta en kapitalism i dödsvänder. Den kommunistiska förtruppen i varje land kommer gång på gång till samma slutsats utifrån sina egna erfarenheter. Oavsett om det är verklig inre demokrati i det jugoslaviska partiet, oavsett om revolutionära ståndpunkter kan ges uttryck eller tystas med administrativa medel¹⁴ är vår förvisning att vi förr eller senare ska upptäcka att de bästa jugoslaviska kommunisterna kommer att inta denna hållning.

(Översättning Björn Erik Rosin)

Lästips

Milovan Djilas var en ledande kommunist i Jugoslavien under de första åren efter revolutionens seger, men blev kritisk till utvecklingen även i Jugoslavien i början av 1950-talet och råkade därför i onåd och fick lämna sina ledande befattningar. Om hans politiska liv och författarskap, se [Milovan Djilas – ”En liten gammal farfar”](#) av Thomas Meaney.

I boken [Den nya klassen](#). I denna bok, som publicerades 1957 (dvs flera år senare än de texter som Mandel polemiserar emot ovan), vidareutvecklar Djilas sin kritik av Sovjetunionen och de östeuropeiska länderna som ingick i Sovjetblocket, samt Jugoslavien. Han betecknar inte längre dessa som statskapitalistiska utan som klassamhällen av ny typ.

Se även [Statskapitalism – CLR James och Raya Dunayevskaya](#) av Marcel van der Linden. James/Dunayevskaya drog slutsatsen att Sovjet var statskapitalistiskt c:a 10 år innan Djilas.

¹⁴ Staten i Jugoslavien har börjat dö bort ... Men ännu inte tillräckligt för att tillåta utgivning av Trotskijs verk, ens bekostat av Fjärde internationalen. När Lenin och Trotskij satt vid makten i Ryssland hindrade de aldrig, såvitt vi känner till, ultravänstern från att muntligt och skriftligt försvara teorin om statskapitalism. Men deras stat höll förstås inte på att dö bort ...